

חשיפת חומר בארכיון צה"ל ומערכת הביטחון

העבר של צה"ל ועימו ההיסטוריה של מדינת ישראל מונח על מדפי ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון

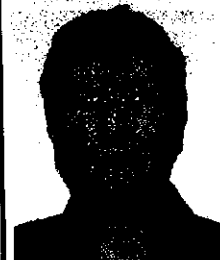
ההיסטוריה של הארכיון

ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, או בשמו המקוצר ארכיון צה"ל, הינו הארכיון הממלכתי הראשון שהוקם במדינת ישראל. כבר ביולי 1948, כשעדיין המלחמה הייתה בעיצומה, מונה מנהל לארכיון הצבאי שיהיה עתה הוקם. מיד עם הקמתו החל הארכיון לקבל תיעוד מהיחידות השונות בצה"ל.

בדצמבר 1948 פנה מנהל הארכיון רפאל לב שירות לשר הביטחון ושאלו: מה הוא ייעודו של ארכיון הצבאי? בן-גוריון השיב בזה הלשון: "ארכיון [?] הצבאי צריך לרכז לא רק החומר על צבא הגנה לישראל וקודמיו בארץ (הגנת הישובים היהודים מימי יסוד תחת-תקופה, השומרה, הלגיון העברי, ההגנה לכל טעיפה וכו'), אלא גם על תולדות ההגנה העצמית בכל תפוצות הגולה וכן השתתפות היהודים במלחמות שחרור לאומיות ובן לאומיות וחלקם של יהודים בפיתוח האמנות והטכניקה הצבאית".

מאז הנחיתו זו של בן-גוריון מרכז הארכיון תיעוד שנוצר בצה"ל ובמשרד הביטחון, וכן תיעוד של ארגונים שקדמו לתקמת צה"ל: ארכיון צה"ל כולל גם את ארכיון ההגנה, הלחי" והפלמ"ח, וכן את אוסף הלוחם היהודי בצבאות העולם. כל זאת באחריות היחידה לארכיונים טרום - צה"ליים שהוקמה בארכיון צה"ל, במיוחד כדי לטפל בתיעוד המיוחד הזה. בנוסף, נותן הארכיון סיוע ותמיכה מקצועית לארכיון השומר שבכפר גלעדי - וניסיון לקבל לאחריותו של ארכיון צה"ל גם את ארכיון האצ"ל לא צלח.

ארכיון צה"ל הינו לא רק ארכיון היסטורי לצה"ל אלא גם מגוון ומרכז רשומות, לכך ישנה משמעות רבה בתפקוד היוזמי של הארכיון בעוד שארכיונים

מיכל צור מנהל ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון.

בדרך כלל מטפלים בחומר ההיסטורי בלבד, דהיינו התיעוד שעבר את השלבים של רשומות פעילות או פעילות למחצה ומגיע לארכיון לאחר פרק זמן ארוך (עשרות שנים בדרך כלל), הרי שהתיעוד מצה"ל מגיע לארכיון צה"ל מדי שנה, לאחר תקופה קצרה יחסית, מיד לאחר שנוצר ביחידות - לא אחת נזקקת לשירותיו מערכת הביטחון לצורך עבודתה השוטפת. מצב זה מייחד את ארכיון צה"ל מארכיונים אחרים בכך שחלק ניכר מהמשאבים האנושיים העומדים לרשות הארכיון עוסקים במתן שירות למערכת הביטחון - לעיתים אף נפגע השירות לצורך הרחב. הסיבה העומדת בבסיס ההחלטה להטיל את ניהול הרשומות והמגוון הצבאי על ארכיון צה"ל היא, חוסר יכולתו או רצונו של צה"ל "להתעסק" עם ניהול. מזה עשרות שנים לא הייתה בעה"ל תרבות של ניהול משרד: במסגרת קיצוצים שנעשו בשנות השבעים, בוטל בצבא תפקיד מנהל(ת) מזכירות. ניהול התיקון היחידתי נמסר לחילות בשרות חובה, שהחפיפה המקצועית ביניהן נעשת סמוך לשחרורן מצה"ל.

ארכיון צה"ל הינו הארכיון הגדול במדינה. אורך מדפי האחסון שבהם מונה התיעוד מגיע ל-140 ק"מ. כמות התיקים בארכיון מתקרבת ל-20 מיליון (לעיתים מקנאה אני בעובדי ארכיונים קטנים, אשר רואים את הפרויקטים שבאחריותם מסתיימים. לא זה המצב בארכיון צה"ל). אנו נוהגים לחלק את סוגי התיקים לתיקים ענייניים, דהיינו תיקים שתוכן ביחידות לפי נושאים שונים, ותיקי פרט, דהיינו תיקים העוסקים בחייל עצמו, כגון תיקי השלישיות הראשית המלווים כל חייל מרגע התגייסותו ועד לקבלו פטור משירות מילואים, תיקי קבילות חיילים, תיקים משפטיים שונים, וכדומה.

ניתן לומר בוודאות, שבארכיון צה"ל מתוערת ההיסטוריה של מדינת ישראל בהיבט הביטחוני שלה, אך לא רק. מעורבותו של צה"ל בכל שנות קיומו המדינה מגיעה כמעט לכל עניין שהמדינה עוסקת בו. החל מנושאי חינוך, השכלה, סיוע לעולים, סיוע לשכבות חלשות, דרך נושאי רפואה, תחבורה, דת, ועוד. לעיתים, אין נושא העולה על סדר היום במדינה שצה"ל לא נטל בו חלק.

חשיפת החומר השמור בארכיון

חוק הארכיונים תשס"ו-1965 קבע בתקנות בדבר עיון בחומר ארכיוני המופקד בגנזך, כי חומר ארכיוני בענייני חוץ וביטחון של משרד הביטחון, צבא ההגנה לישראל או שלוחה אחרת של מערכת הביטחון תהיה לו תקופת הגבלה של חמישים שנה מיום שנוצר. כן קבעו התקנות בדבר עיון בחומר כי "לא תהיה חשיפה של חומר מוגבל לעיון הקהל בטרום עבר סריקה, אף

אם התקופה הנקובה בתוספת (לתקנות העיון) חלפה". דהיינו, גם תיעוד בן חמישים שנה ומעלה צריך להיסרק (להיבדק) טרום העמדתו לעיון הציבור.

ב-1988 מינה יצחק רבין שר הביטחון דא צוות בראשות האלוף (מיל) רפאל ורדי לבדוק דרכים לחשיפת החומר הארכיוני שבארכיון צה"ל מהשנים 1948-1968. היה כניסון לייצר את תקופת החיסיון של התיעוד. הוערה הגישה מסקנותיה לשר הביטחון וקבעה למעשה קריטריונים לחשיפה. הקריטריונים הקלו בחשיפת תיעוד של השנים 1948-1949, והחמירו בתיעוד של השנים הבאות. במהלך השנים עודכנו הקריטריונים מספר פעמים והוגמשו כך לדוגמה נקבעו בשנת 2002 קריטריונים לחשיפת תיעוד בנושאי מוריינו שמתאפשרים כיום לארכיון לחשוף מסמכים שבעבר לא נחשפו. נעשתה בחינה מחודשת גם ביחס לקריטריונים של חשיפת נושאי קשר ואף הם הוגמשו. כל הקריטריונים לחשיפה והעדכונים שנעשו קיבלו את אישור שר הביטחון או מי שהוסמך מטעמו.

הקריטריונים הנוגעים כיום לחשיפת תיעוד בארכיון צה"ל חלים על כל תיעוד שנחשף, גם עבור תיעוד בן חמישים שנה ומעלה, בעת תהליך הסריקה המחויב על פי החוק.

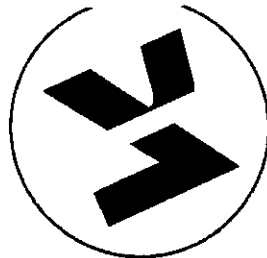
הקריטריונים קובעים ארבעה פרמטרים לחשיפה או כנון יותר לאי חשיפת תיעוד:
א. לא ייחשף חומר ארכיוני שחשיפתו עלולה בהסתברות גבוהה לפגוע פגיעה ממשית בביטחון המדינה;
ב. לא ייחשף חומר ארכיוני שחשיפתו עלולה בהסתברות גבוהה לפגוע בקשי החוץ או ביחסי החוץ של המדינה;
ג. לא ייחשף חומר ארכיוני שחשיפתו עלולה בהסתברות גבוהה לפגוע בביטחון הציבור, בסדר הציבורי ובביטחוננו או שלומנו של אדם;
ד. לא ייחשף חומר ארכיוני שחשיפתו עלולה לפגוע בצנעת הפרט".

מסמך הקריטריונים מפרט בכל פרמטר את הנושאים הנגזרים ממנו כך שהוא משמש כלי עבודה ביד צוות החשיפה. ואף על פי שישנה ירידה לדקויות באבחנת ארבעת הפרמטרים, עדיין יש מקום רב לפרשנויות והתלבטויות כאשר הקריטריונים נבחנים מול המסמכים עצמם. חשיפת תיעוד אינה מתמטית(היא מושפעת מגורמים שונים):

1. הרקע של החושפים,
2. סביבת הארגון שבה הם פועלים,
3. אירועים שניוניים גיאופוליטיים במדינה ובמרחב שעלולים להשפיע,
4. חוות דעת של יוצר התיעוד ושל גורמים נוספים, וכמוכן...
5. חוות דעת משפטיות שאי אפשר כיום בלעדיהן. נקודה חשובה שיש להבהירה היא עניין חוק חופש

באדיבות המחלקה המסחרית עיתון הארץ

המשך מעמוד 16

הגחנות, זאת על רקע המשאבים המוגבלים לצורכי חשיפה. בדרך כלל מדרשים תיקום לעיון. דרך קלה חולה ותר לחשף תיקום לעיון הציבור היא לסגור לעיון מסמכים שלמים המצויים בתיק, אך צוות החשיפה בארכיון צה"ל מעוניין לחשוף את המרב שניתן. לכן מעוקרים קטעי מסמכים ומילים בודדות במסמכים וכך מתאפשרת חשיפת תיעוד רב יותר. תיקום שעברו חשיפה עבור הציבור נטרקים במעבדת הסריקה בארכיון לאחר שעוקרו מתוכם מסמכים, קטעים ואפילו מילים בודדות בהתאם לטוהלי החשיפה. בתיק הסרוק קיים מראה מקום לכל המידע שעוקר - אין מסתירים דבר מהמעין.

לאחרונה הגיעו בקשות לשמוע תיעוד קולי. חשיפת סלילי קול קשה יותר לביצוע. אין הארכיון מאפשר שמיעה בטייפיים הישנים והמיישנים. מצבם הפיסי קשה והם על סף נליה. אין עוד חלקי הילוף או מערכות שמע חדשות לרכישה. הדרך שבה נוהג הארכיון בטיפול בסלילי הקול היא להסב אותם למדיה דיגיטלית ולצורך קבצים במחשב הארכיון. רק קטעי קול שהוסבו יעברו חשיפה. במידה ויירדשו, ובהתאם ליכולות החשיפה. עדיין אין פיתרון טכני לארכיון לחשיפת קלטות ונדא מסוגנות. אני מקווה שתואשר בניית מערכת דיגיטלית לקלטות הוידיאו שבארכיון. ובתרתה ניתן יהיה לחשוף גם קטעים מהקלטות האלה. ככלל, מטרת הארכיון להפוך את התיעוד המיוחד (הלא ניידי - מלשון ניידי) לדיגיטלי על מנת להבטיח את שמונו לדורות הבאים מחד ולאפשר גישות נוחה לציבור מאוחר. מזה מספר שנים אוו סורקים את אוסף התצלומים והנוגיבים הגדול שברשותנו. עד כה נסרקו קרוב ל-30,000 תצלומים. חלק מוצג לעין באתר האינטרנט של הארכיון (www.archives.gov.il/mod.gov.il).

איחור תיעוד

כדי לאתר תיעוד עומדת לרשות המעין מערכת המחשב של הארכיון. לאחר הררכה קצרה של האיכטובאני יכול המעין להגיע לכל התיעוד שחשף לעיון הציבור. התיעוד היחיד שנחשף לציבור נטרק למחשב והתמונות מוצגות בצג המחשב בחדר העיון בארכיון. ארכיון צה"ל היה החלוץ בקרב הארכיונים בארץ בסריקת תיעוד למחשב. מאז שהוחל לחשוף תיעוד לציבור החליטה ההגות הארכיון להעמיד את התיעוד לעיון הציבור בנטיח זו.

לשיטה זו, מספר יתרונות בולטים: א. מניעת בלייה של התיקים הישנים. ב. מניעת אפשרות לחבלה ונגיבת מסמכים. ג. מתן אפשרות למספר מעיינים לעיון באותו תיעוד בו זמנית. הגבלת כמות המעיינים נובעת רק ממספר עמרת המחשב בחדר העיון. ד. לעיתים בתהליך הסריקה ניתן לשפר איכות המסמך. ה. ניתן לשמור תיק דיגיטלי שלם ותיק מעוקר במחשב. המעיינים בדרך כלל מרוצים מצורת עיון זו, למעט מספר בודד של מקרים שבהם המעין לא יכול היה לעיין בעיקר מסיבות רפואיות. ברצוני להבהיר סוגיה הצצה ועולה תמיד מחדש: האם משמדים תיקום מקורים שמסרוקו התשובה היא לא. עדיין אין אוו בוטחים מספיק במערכות המחשב ביכולתן לשמור על אמינות, אוטנטיות ושלמות החומר ועל היכולת לאחזרו, שיהא מובן ונגיש לאורך שנים ארוכות, כמתבקש בארכיון. כמובן שתשובה זו נכונה עבור תיקום בעלי חשיבות הנשמרים לצמיתות. אין מניעה לטרק ולרוץ תיקום שלקבעה להם תקופת אחיזה. דהיינו לאחר פרק זמן קבוע בתקנות או אלה שבהוראות ניתן לנערס.

סיכום

ארכיון צה"ל צעד כביר דרך ארוכה מאז החל לחשוף את תעודותיו. הדוחות השנתיים של הארכיון מצביעים על גידול מתמיד, אם גם איטי, של מעיינים הבאים אליו. סקר שנערך בשנה שעברה בקרב המעיינים הצביע על שביעות רצון מרמת השרות, אך לא על תיקום מקב המעמד התיקים לעיון. שינוי משמעותי בחשיפת התיעוד בארכיון צה"ל יכול לחול רק אם יקצו משאבים נוספים לחשיפה.

הטקטית. השנה התחילו בחשיפה שיטתית של התיקים העיקריים משנת 1957 (לשכת הרמטכ"ל, אג"ם/מבצעים, ויחידות אחרות אם יתאפשר הדבר). לאחר החלטת המשלה לחשוף את ה"ח" המסכם של ועדת אגרנט, חשף ב-1995 צוות החושפים בארכיון צה"ל את ששת כרכיו של הוחר (כ-2,000 עמודים). הוחר נחשף במגבלות שהיו נהוגות באותה עת. עשור אחר כך הוקמה ועדה ציבורית ובראשות כבוד שופט בית המשפט העליון (בדימוס) יצחק אגלרד שמונתה על ידי ראש המשלה דאז אריאל שרון, לבדוק מה ניתן לחשוף לעיון הציבור מחומר ועדת אגרנט. הוועדה הסתייעה בצוות החשיפה של ארכיון צה"ל בשנת 2007 נחשפו רוב החלקים בדוח שהיו חסויים עד כה. בעיקר אלה העוסקים במודיעין, כן הוחרו לפרסום מספרי היחידות ושמות המפקדים, שהיו עד כה חסויים. הוועדה ממשיכה בעבודתה ובדקת את הפרוטוקולים של ועדת אגרנט, שחשיפתם בוודאי יתרמו תרומה נוספת להבנת מלחמת יום הכיפורים.

פרויקט מיוחד נוסף שארכיון צה"ל עסק בו היה חשיפת עדויות לחומים ומפקדים בפני הוועדה, שהוקמה לאחר מלחמת יום הכיפורים. להעניקת אותות ועיטורים, הפנייה הגיעה מלוחמים לשעבר שחשו שאנשיהם קופחו בעת חלוקת האותות. הטיפול בתיעוד היה קשה במיוחד בהיבט של צנעת הפרט והיה מלווה ביישוע משפטי צמוד. גם הטיפול בנושא זה הצריך השקעת זמן חשיפה רב מאוד. כיום עמדים לעיון מידי של הציבור כ-5.3 מיליון דפי תיעוד סרוקים, רובם מהשנים 1956-1948. זוהי "חצי הכוס המלאה".

גישות לחומר 'חדש', לאודיו ולווידיאו

בשנים האחרונות גדל מספר הפונים לארכיון המבקשים לחשוף תיעוד חוורג מגבלות המיישים השנה. זאת מתוקף תקנה שתוקפה בשנת 1994 בתוק הארכיונים המאפשרת סטאטוס של "מורשה" לעיון בחומר מוגבל. סטאטוס החוקר המורשה עוגן גם בהוראת משרד הביטחון. בעקבות הערות מבקר המדינה בדוח המבקר משנת 1996 שונתה ההוראה כך שכיום כל פניה בתחנת עניינית - האם ניתן לחשוף תיעוד רלוונטי אליה או לא. כאשר נחשף התיעוד הוא הופך לבלתי מסווג ועומד לעיון כלל הציבור. בדרך זו נחשף לציבור תיעוד משנים מאוחרות, אך אליה וקוץ בה. ריבוי הפניות לקבלת מעמד של "חוקר מורשה" מסיט את צוות החשיפה משגרת עבודתו - חשיפת תיעוד שהחוק מורה על חשיפתו בתום חמישים שנה להיווצרותו. יתר על כן, צוות החשיפה בארכיון צה"ל בשנה עומדת על ממצע של 10,000-11,000, כ-13,000-14,000 חלק מהפניות הללו מהייכות התייחסות בצוות החשיפה.

נראה שארכיונים, פונה הציבור המבקש לעיון בחומר ארכיוני בבקשה בכתב אשר בה הוא מפרט את בקשתו. חלק מהפניות נגשות מיידיה - זאת אם התיעוד המבוקש כבר נחשף. עבור פניות אשר עבורן יש לחשוף תיעוד חדש נערכת גמישת עבודה עם הפונה כדי שניתן יהיה להגיע לתיעוד הרלוונטי ביותר

המידע. חוק חופש המידע מחריג את החומר הארכיוני המופקד בגנרן מתחולתו, והיינו חוק חופש המידע אינו הל על חומר ארכיוני המופקד בגנרן, ולכן לא חלים על חומר ארכיוני כללי חוק חופש המידע. אולם ישנה הגמשה במערכת המשפטית בכל הקשור כיישום חוק חופש המידע על חומר ארכיוני, וזאת ברוב התקופה שבה יש לציבור זכות לדעת כיצד מנהלים ענייני על ידי המוסדות השלטוניים. בהתאם, פניית לא מעטות מגיעות לארכיון ומבקשות לחשוף תיעוד מתוקף חוק חופש המידע.

בבדיקה השוואתית עם גנרן המדינה, בארץ וארכיונים אחרים במדינות המערב, נראה כי מהות הקריטריונים לחשיפה דומים מאוד אך חשוב לציון, כי אפשרויות החשיפה, במדינות שונות, נותרו עמומים למדי. יתר על כן, בצד ליברליות בחשיפה, קיים תיעוד שנשאר חסוי, לפרק זמן ארוכים מעבר לחמישים שנים, שבעים שנה ואף יותר, גם במדינות "מתקונות" ותר מדינת ישראל. בעיקר במשאים הקשורים בסוגיות פוליטיות ובעל אמויות רגישות בנושא מודיעין ובתחום צנעת הפרט (צופת, אנגליה). בהתאם לאמור, סבורה אני כי בחינה עניינית תביא למסקנה כי במצבה הציא-פוליטי והביטחוני של מדינת ישראל ארכיון צה"ל נוהג במדיניות של חשיפה ראויה.

החומר הנגיש היום

חמישים השנה שנקבעו כתקופת חיסיון בחוק הארכיונים חלפו ביעף וארכיון צה"ל הגיע לסוגית חשיפת חומר לא מוכן. לא היה מקום שאפשר היה ללמוד ממנו ולתרגל אצלו חשיפת חומר בטחון היסטורי. בעקבות ד"ח ורדי הוקם צוות חשיפה ששורכ מקצועיים לשעבר מהמערך המודיעיני של צה"ל לצוות הוצאה סמכות לחשיפת תיעוד מגורמי הביטחון השונים. צוות החשיפה גם נעזר בחוות דעת של גורמים מקצועיים בקהיליית המודיעין ובמערך המודיעין בענפים שאינם נחרים לו או שידוע כי הם עדיין "חסיים" וקנטואליים. הוצרך לקבל מענה מגורמים חיצוניים לארכיון מאט במקרים מסייעים את קצב הביטחון אינה יכולה להקדיש מזמנה בהתאם ללוחות הזמנים המתאימים לארכיון ולמעיינים. לעיתים מצב זה מביא לחיכוך בין המעיינים לבין יוצגי הארכיון - אלו האחרונים נתפסים בעיניהם כאחראים לעיכוכים.

לאחר אחר עשרה שנות פעילות צוות החשיפה רוען והוחלף בצוות צעיר יותר, אף הוא ממערך המודיעין לענפי המשאבים שהוקצו עבור חשיפת תיעוד בארכיון צה"ל אינם מספיקים, ומכאן שאינם מספקים לא את קהל הלקוחות שלנו ולא את ההגות הארכיון. עדיין לא הצלחנו לחשוף את כל התיקים החשויים 1948-1956 שאנו חייבים, על פי חוק, בחשיפתם. אמונו, את חטיבות החומר המרכזיות שנשנן, כך עומדים לעיון הציבור כל דינוי מטכ"ל מהשנים הללו, תיקי לשכת הרמטכ"ל, אגף המבצעים, אגף התכנון וכן כמות גדולה של תיקי חטיבות ממלחמת העמאות, אגף ההדרכה, חיל האוויר, לשכת שר הביטחון, פיקודים ועוד. לקראת חמישים שנה למבצע "קדש" השקענו מאמץ מיוחד וחשפת תיקום רבים מהמבצע וכן את יומן הרמטכ"ל משה דיין מתקופת המבצע. לקראת ארבעים שנה למלחמת ששת הימים חשפת כמות (אמונו מוגבלת) של תיקום מהזרות השונות ברמה

ניתן לומר בוודאות, שבארכיון צה"ל חתונת ההיסטוריה של מדינת ישראל בהיבט הביטחוני שלה, אך לא רק. מעורבותו של צה"ל בכל שנות קיומו המדינה הגיעה במעט לכל עניין שהמדינה עוסקת בו. החל מנושאי חינוך, השכלה, סיוע לעולים, סיוע לשוכבות חלשות, דרך נושאי רפואה, תחבורה, דת, ועוד

ארכיון צה"ל הינו הארכיון הגדול במדינה, אורך חדפי האחסון שבהם מונח התיעוד הגיע ל-140 ק"מ. כמות התיקים בארכיון מתקרבת ל-10 מיליון (לעיתים) תקנאה אני בעובדי ארכיונים קטנים, אשר רואים את הפרויקטים שבאחריותם מסתיימים. לא זה המצב בארכיון צה"ל